

Ketkä olivat ”uuden ajattelun” takana?

Sophie Momzikoff-Markoff: *Les hommes de Gorbatchev. Influences et réseaux (1956–1992)*. Éditions de la Sorbonne 2020, 358 s. (Histoire contemporaine 26). ISBN 979-1-035-10523-5.

Ranskalaisen tutkijan Sophie Momzikoff-Markoffin teos ”Gorbatšovin joukkueesta” perustuu Pariisin yliopistossa (Panthéon-Sorbonne) vuonna 2015 hyväksytyyn väitöskirjaan. Vaikka esimerkiksi Aleksanteri-instituutti järjesti konferenssin perestroikasta jo vuonna 2007, ei Gorbatšovin kautta ole liiemmästi ehditty tutkia. Siihen liittyy vielä monia avoimia kysymyksiä. Momzikoff-Markoff keskittyy kirjassaan selvittämään, miten ns. uusi ajattelu, *novoje myšlenije*, kehkeytyi ja miten se nousi gorbatšovilaisen ulkopoliittikan johtotähdeksi, muiden perestroikaproessin aspektien jäädessä vähemmälle huomiolle.

Gorbatšov julkisti virallisesti uuden ajattelun periaatteet Neuvostoliiton kommunistisen puolueen (NKP:n) 27. edustajakokouksessa, joka pidettiin helmi-maaliskuun taitteessa 1986. Puheessaan hän muotoili uuden lähestymistavan keskeiset teesit: ydinaseiden ja varustelun ihmiskunnalle tuottama vaara, valtioiden ja kansakuntien keskinäinen riippuvuus toisistaan, väkivallasta pidättäytyminen kansainvälisissä suhteissa. Kaikki nämä pohjautuivat, kuten Gorbatšov muotoili, sen tunnistamiselle, että ihmiskuntaa kokonaisuudessaan yhdistävät tietyt ”yleisinhimilliset arvot” (*obštšetšelovetšeskije tsennosti*). Puheen vastaanotto osoitti, että maailmalla ymmärrettiin heti, kuinka jyrkästä käänteestä Neuvostoliiton ulkopoliitikassa oli kyse. Alkuvaiheissaan gorbatšovilainen ulkopoliittikka tuottikin tärkeitä myönteisiä tuloksia, kuten joulukuussa 1987 solmitun sopimuksen keskivälimatkan ohjuksista.

Mutta miten uuteen ajatteluun päädyttiin? Momzikoff-Markoffin mukaan tutkijoiden keskuudessa on tähän asti ollut kaksi pääasiallista tulkintalinjaa. Ensimmäisen mukaan niin sisäisiin uudistuksiin kuin ulkopoliittisen ajattelun remonttiin päädyttiin Neuvostoliiton kasvavien talousvaikeuksien seurauksena. Tähän liittyisi myös Reaganin käynnistämän ”Tähtien sota”-

ohjelman uhka, johon vastaaminen olisi tullut rasittamaan Neuvostoliiton taloutta kohtuuttomasti. Toinen suuntaus (mm. politologi Robert English) korostaa Neuvostoliitossa tapahtunutta ideologista kehitystä, joka johti vanhoista dogmeista luopumiseen. Momzikoff-Markoff esittää oman tulkintansa vaihtoehtona kummallekin linjalle: ”juuri koska talous alkoi olla rapakunnossa, valtaapitävät tarttuivat määrättyihin jo 1980-luvulla esillä olleisiin aatteisiin, jotka saivat myös Gorbatšovin kannatuksen” (s. 20). Olennaista on, jatkaa Momzikoff-Markoff, käsitteä se, että kyse ei ollut marxilais-leniniläisen ideologian hylkäämisestä, vaan sen uudelleenmäärittelystä. Hänen mukaansa on syytä puhua marxismileninismien toisesta, ”dynaamisesta” muodosta, joka oli jo alun alkaen ollut läsnä sekä puoluekoneistossa että akateemisessa maailmassa, mutta joka 1980-luvun loppupuolen tilanteessa vihdoin pääsi murtautumaan esiin ja nousemaan hetkellisesti valta-asemaan (s. 49).

Uuden ajattelun juuret löytyvät Hruštšovin valtakaudelta. Siinä missä aiemmat neuvostojohtajat, Lenin mukaan lukien, vielä elivät ”Clausewitzin maailmassa” ja pitivät sotaa luonnollisena, joskin valitettavana ja vältettävänä ilmiönä, tilanne muuttui ydinaseiden aikakaudella. Hruštšov tajusi ydinaseiden mukanaan tuoman eksistentiaalisen uhkan ja tarjosi maailmalle aseidenriisuntaa. Suomalaista lukijaa kiinnostanee, että Momzikoff-Markoff maalaa erittäin positiivisen kuvan O. W. Kuusisesta ”dynaamisen ideologian” esitaistelijana Hruštšovin kaudella. Puoluejohtajan kukistumisen jälkeinen periodi 1964–1968 ei tosin merkinnyt suoraa hyökkäystä ”20. edustajakokouksen perintöä” vastaan, mutta puolueen ideologisesta työstä vastaavat johtajat vaihtuivat: etualalle nousivat sellaiset konservatiivit kuin Hruštšovin syrjäyttämistä suoraan ajanut Mihail Suslov tai akateemista maailmaa kontrolloinut keskuskomitean tiedejaoston johtaja Sergei Trapeznikov (ss. 79, 80). 1970-luvulle tultaessa Neuvostoliitossa olikin tämän johdosta kiteytynyt ”kaksi radikaalisti toisistaan poikkeavaa näkemystä ideologiasta”, kirjoittaa Momzikoff-Markoff. Toinen oli jo mainittu dynaaminen tulkinta, toista hän taas

luonnehtii defensiiviseksi; sen takana oli pelko että liiallinen ideologinen avautuminen uhkaisi itse systeemiä – kuten sittemmin kävikin (s. 141).

Hruštšovin kaudella tehdyt avaukset jäivät kuitenkin vaikuttamaan etenkin akateemisessa maailmassa. Momzikoff-Markoff nostaa esiin mm. 1958 perustetun lehden *Rauhan ja sosialismin ongelmia*, joka ilmestyi monella kielellä, myös suomeksi, ja jota toimitettiin Prahasta käsin. Tässä ”luovan ajattelun keitaassa”, kuten Georgi Arbatov myöhemmin muistoja ehkä hieman kultauilleen lehteä kutsui, toimivat monet niistä intellektuelleista, jotka myöhemmin osallistuivat perestroikan ideointiin. Toinen suhteellisen avointa teoriakeskustelua sallinut lehti oli *Voprosy Filosofii*. Mutta lehtiäkin tärkeämpää osaa esittivät ehkä sellaiset Neuvostoliiton tiedeakatemian yhteydessä toimivat laitokset kuin maailmantaloutta ja kansainvälisiä suhteita tutkiva IMEMO (*Institut mirovoi ekonomiki i meždunarodnyh otnošenii*) ja USA- sekä Kanada-tutkimukseen keskittyvä ISKAN (*Institut SŠA i Kanady Akademii Nauk*). Näissä laitoksissa toimineita tutkijoita on kutsuttu nimillä *institutšniki* tai *meždunarodniki* (suomeksi ehkä ”kansainvälisyystutkijat”). Momzikoff-Markoff katsoo juuri heillä olleen ratkaiseva panos uuden ajattelun kehittämisessä. Hän luettelee kolmeitoista keskeistä nimeä, joukossa mm. Georgi Arbatov, Oleg Bogomolov, Fjodor Burlatski (Kuusisen oppilaita!), Georgi Šahnazarov, Ivan Frolov, Nikolai Inozemtsev, Jevgeni Primakov, Anatoli Tšernjajev, Vadim Zagladin. Voidaan sanoa, että Gorbatšovin 27. edustajakokouksessa esitteleämä ohjelma heijastelee juuri IMEMOlaisen ja filosofien aiemmin tekemää tutkimustyötä: sen pohjapaperin laati työryhmä, joka kokoontui Aleksandr Jakovlevin johdolla Moskovan lähistön datšalla syksyllä 1985. Kun paperia esiteltiin politbyroolle tammikuussa 1986, ulkoministeri Ševardnadze oli innoissaan: ”En muista että Leninin jälkeen olisi syntynyt tällaista dokumenttia kuin nyt. Näemme, kuinka marxilais-leniniläinen ajattelu nousee ennen tuntemattomalle tasolle!” (s. 211).

Momzikoff-Markoffin tutkielman kiistaton ansio on, että se avaa ehkä ensi kertaa näkyville ne prosessit ja ne henkilöt, jotka tuottivat perestroikan kauden uuden ajattelun. Hänen mainitsemiensa kolmentoista päätekijän ohella on tietysti ollut monia muita vähemmän tunnettuja tutkijoita, jotka ovat antaneet panoksensa kehityskulkuun. Itse jäin kaipaamaan esimerkiksi sellaisia nimiä kuin historioitsija-politologi

Grigori Vodolazov tai Neuvostoliiton historiaa uusista yllättävistä kulmista tarkastellut Jevgeni Plimak. Kumpaakaan ei mainita Momzikoff-Markoffin henkilöhakemistossa. Koska hänen kirjansa on ensisijaisesti poliittista historiaa, ei siinä myöskään mennä kovin syvälle perestroikan keskeisten ideoiden analyysissä. Sitä ei ehkä pidä vaatiakaan, mutta ainakin uuden ajattelun keskeisen idean, ns. yleisinhimillisten arvojen kohdalla olisi mielestäni kannattanut viivähtää pidempään.

Marxilaisessa teoriassa on perinteisesti pidetty kiinni ns. luokkakantaisesta tarkastelutavasta, eli näkemyksestä, jonka mukaan ihmisten intressit ja ideat ovat sidoksissa tiettyyn luokkaan, ja näin ei voitaisi puhua esimerkiksi porvariston ja työväenluokan yhteisistä eduista, arvoista puhumattakaan. Puhuttaessa esimerkiksi palkkatyön ja pääoman välisestä ristiriidasta tämä kanta on tietysti hyvin perusteltu, mutta se muuttuu ongelmalliseksi, jos jaottelu ulotetaan aivan kaikille elämänalueille. Marxilta ja Engelsiltä löytyy kyllä viittauksia mm. yleisinhimillisiin arvoihin, mutta he eivät aihetta sen enempää tematisoineet. Voi sanoa, että marxilaisessa ajattelussa ongelma aktualisoitui kunnolla vasta ydinaseiden myötä, jolloin kävi selväksi, että ydinkatastrofin välttäminen on aivan jokaisen ihmisen intresseissä. Pian näihin yleisinhimillisiin arvoihin lisättiin myös ympäristökysymykset, mikä onkin luonnollista, sillä tuskin ekokatastrofikaan on minikään yhteiskuntaluokan intresseissä.

Valitettavasti keskustelu yleisinhimillisistä arvoista on vaimentunut perestroikan jälkeen. Lännessä on sen sijaan puhuttu ihmisoikeuksista, mikä ei kuitenkaan ole sama asia (on oireellista, ettei englannin kielessä edes ole vastinetta termille ”yleisinhimillinen”). Venäjällä taas yleisinhimillisyyden ajatuksen on korvannut oikeistokonservatiivinen sivilisaatioidea, jonka mukaan ”venäläisyys” on jotain muusta ihmiskunnasta selkeästi erottautuvaa. Siellä nyt muodissa oleva teoretisointi, joka näkee maailman jakautuvan enemmän tai vähemmän itseriittoisiin sivilisaatioihin, on gorbatšovilaisen ajattelun suoranaisten vastakohta kiistäessään tendenssinomaisesti ihmiskunnan ykseyden. Globaalit ongelmat ja ydinsodan uhka eivät kuitenkaan ole minnekään hävinneet, ja juuri niiden ratkaisemiseen tarvittaisiin edelleenkin uutta ajattelua.

Vesa Oittinen